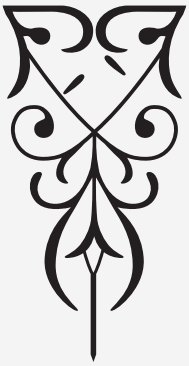

מלאכת לש

סימן שכא, יד-טז

תוכן מלאכת לש

פתיחה למלאכת לש 201

א. מהי פעולת הלישה 203
מחלוקת ר' יוסי ב"ר יהודה וחכמים לעניין נתינת מים • אופני היתר לנתינת המים אף למחמירים כרבי

ב. החומר המתגבל 206
בר גיבול ושאינו בר גיבול • מקרים בהם לכל הדעות אסורה אפילו נתינת המים, ודין אבקות שהופכות למאכל • מקרים בהם נתינת מים מותרת לכל הדעות

ג. עובי הבלילה שנוצרת 209

ד. אופני היתר לגיבול 209
גיבול גמור על ידי שינוי בכמות העיסה • בחישת שתיתא על ידי שינוי בסדר נתינת החומרים • גיבול מורסן על ידי שינוי באופן הגיבול • יישום השינויים האלו בעשיית בלילות נוספות

ה. טבלת עזר לסיכום 214

ו. מאכלים שעברו לישה חלקית מערב שבת 215
חרדל שלשו מערב שבת • שחליים ושום

ז. מאכלים שלשם היטב מערב שבת 216

ח. מאכל שרוצה לגבלו על מנת להכשירו למאכל אחר 217

ט. עירוב נוזלים בנוזלים 218

י. לישה לאלתר 218

יא. דילול 218

יב. במקום צער 219

יג. במקום כבוד הבריות וכשאין לו שום תועלת מעצם הלישה 219

פתיחה למלאכת לש

מקור המלאכה במשכן

מלאכת לש נעשתה במשכן עבור עשיית הסממנים שנועדו לצביעת יריעות המשכן (בצבעי תכלת, ארגמן ותולעת השני)[1] או לשם הכנת המנחות[2].

מהות המלאכה

לקיחת חומרים שונים והפיכתם לחומר אחד על ידי לישה.

אין איסור לישה אלא אם מערבב לפחות שני חומרים זה בזה[3] (כשלפחות אחד מהם דק כגון קמח[4] או סמיך כגון ריבה, דבש או שומן אווז[5] וכדומה) וכתוצאה מלישת החומרים תהפוך התערובת לגוש אחד.

באילו חומרים שייכת לישה

לישה שייכת בין בגידולי קרקע ובין שלא בגידולי קרקע[6], ונחלקו הפוסקים האם יש לישה בגוף האדם, כגון שלש חומרים על גוף האדם על מנת להדביקם לגופו[7].

---

1 בגמרא (שבת עד:): שבק תנא דידן בישול סממנים דהוה במשכן ונקט אופה. וכן כתבו רש"י (עג. ד"ה האופה) ותוספות (עג: ד"ה מפרק).

2 כן כתב בחידושי רבינו אברהם בן הרמב"ם בשם רב האי גאון (נדפסו בתחילת ספר מעשה רוקח, והובאו באגלי טל בפתיחה).

3 לכן כתבו האחרונים שאין איסור גיבול בריסוק פרי עד שנעשה גוש אחד, כמו שמצוי בריסוק בננות וכדומה (חזון איש סי' נח סק"ח סוד"ה יש לעי' וסק"ט ד"ה נראה, שו"ת אג"מ או"ח ח"ד סי' עד טוחן אות ב בסופה). ולכאורה יש להקשות על זה מכך שישנו איסור לישה בריסוק חרדל (שבת קמ.) וכן מדברי הירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) שהמגבן חייב משום לישה, ובשניהם מדובר במקרה שלא נתן שם מים. עיין עוד בשביתת השבת (הקדמה למלאכת לש ס"ק ח-ט) מה שכתב בעניין זה.

4 אמנם במ"ב (ס"ק סח) מחמיר שיש איסור לישה אף בצנון וקישואים שנחתכו דק דק. ועיין שביתת השבת (הקדמה למלאכת לש ס"ק כ) שתמה על זה.

5 מ"ב סק"נ.

6 שהרי מצאנו איסור לישה בנתינת דיו למים (שבת יח.), באפר (ביצה לב:), בטיט ובחול (רמב"ם פכ"א הל"ג, מ"ב ס"ק נז) ועוד. וכן כתב בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' עד לש אות יג) וביאר שטעם הדבר לפי שלישה אינה מלאכה ממלאכות הקרקע שהיו במשכן.

7 עיין בשמירת שבת כהלכתה (פי"ד הערה קז) שאף שלישה בפה מותרת בדרך אכילה, בדרך הדבקה אסור. ולכן כתב שאין ליתן בתוך הפה אבקה שנועדה להדביק שיניים תותבות. אך בשו"ת ציץ אליעזר (חט"ו סי' כה סק"ז) חולק עליו, לפי שאין דרך לישה באדם.

סעיף יד גיבול דברים שאינם מוכשרים לאכילה

פתיחה לדיני גיבול דברים שאינם מוכשרים לאכילה

מספר דברים שונים קובעים האם יש איסור לישה (כך גם חולקה הסוגייה להלן):

א. מהי פעולת הלישה.

ב. סוג החומר המתגבל.

נבאר את שני הדברים הראשונים:

הדבר הראשון שבו יש לדון הוא – מהי פעולת הלישה, גיבול בידיים או אף נתינת המים בלבד.

התשובה לעניין זה קשורה באופן ישיר לדבר השני – מהם החומרים שבהם נעשה הגיבול. ככל שהחומרים נדבקים ונילושים בקלות פעולת הלישה שלהם תהיה חמורה יותר ואפילו נתינת המים תהיה אסורה; וככל שהחומרים אינם נדבקים כל כך, לישתם תהיה קלה מבחינה הלכתית ותיאסר רק לישה בידיים (אמנם להלן עמוד 206 יתבאר שלדעת התוספות ועוד ההיפך הוא הנכון, ככל שהחומר אינו נדבק היטב כך אפילו נתינת המים לתוכו תיחשב לישה לכל הדעות).

ג. עובי הבלילה שנוצרת בתום הגיבול – האם היא בלילה עבה או בלילה רכה.

ד. אופני היתר לגיבול – בגמרא (שבת קנו.) נזכרו מספר אופני היתר לגיבול. רובם נאמרו רק כשעושה בלילה רכה, כיוון שאיסורה מדרבנן בלבד, ומיעוטם אף כשמדובר בבלילה עבה.

א. מהי פעולת הלישה

סעיפים שכד, ג שכא, טז

זה השולחן

שו"ע שכד, ג מחלוקת ר' יוסי ב"ר יהודה וחכמים לעניין נתינת מים

אין גובלין מורסן לבהמה או לתרנגולים; אבל נותנים בו מים ... יש אוסרים ליתן מים על גבי מורסן בשבת, ולא אמרו שמוליך בו שתי וערב אלא כשהיו המים נתונים עליו מבעוד יום.

שו"ע שכא, טז

שחלים שדכן מערב שבת, למחר נותן יין וחומץ ולא יטרוף, אלא מערב. וכן שום שדכו מע"ש, למחר נותן פול וגריסין ולא יטרוף, אלא מערב. הגה: וי"א דלא יערב בכף, אלא ביד. ויש אומרים דהא דשרי לערב משקה בחרדל דוקא שנתנו מבעוד יום, אבל בשבת אסור לתת משקה בחרדל או בשום, הכתושים, משום לש.

סביב לשולחנך

מחלוקת רבי יוסי ב"ר יהודה ורבי

במשנה (שבת קנה:) מובא: ונותנין מים למורסן, אבל לא גובלין. ובגמרא (קנה: - קנו.) נאמר:

אמר אביי: אמריתה קמיה דמר, מתניתין מני, ואמר לי: רבי יוסי בר יהודה היא, דתניא: אחד נותן את הקמח ואחד נותן לתוכו מים - האחרון חייב, דברי רבי. רבי יוסי בר יהודה אומר: אינו חייב עד שיגבל. ... כתיב אפינקסיה דלוי: אמרית קדם רבי, ומנו רבינו הקדוש, על דהוו גבלין שתיתא בבבל, והוה צוח רבי, ומנו רבינו הקדוש, על דהוו גבלין שתיתא, ולית דשמיע ליה ולית חילא בידיה למיסר מדריב"י.

מדברי הגמרא נראה שלדעת רבי נתינת המים נחשבת כמעשה גיבול וחייב עליה, ולר' יוסי ב"ר יהודה נתינת המים אינה נחשבת כגיבול[1]. במידה ונתן את המים מבעוד יום, כתב המ"ב (ס"ק סה) ששוב אין מחלוקת ביניהם ביתר הדברים[2].

1 אם אחד נתן את המים והשני גיבל, או אפילו הוא נתן את המים שלא למטרת גיבול ואח"כ גיבלו, דעת האגלי טל (סק"ב) שעבר איסור דרבנן בלבד, ונתינת המים וגיבול שני עניינים הם אליבא דריב"י, וכדי לחייב צריך שהוא עצמו ייתן את המים וגם יגבל. אבל שביתת השבת (סע' א וסקט"ו) כתב שהמגבל חייב אף אם נתן את המים מע"ש. וכן עיין שו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' נ) שפקפק בדברי האגלי טל.

2 כתבנו למעלה כדברי המ"ב שאם נתן המים מבעוד יום, שוב אין הבדל בין רבי לריב"י. משמע מדבריו שרבי סבר שנתינת המים היא גיבולו רק לחומרא, ולא לקולא. אבל יש להעיר שאין זה ברור כל כך, שכן מתרומת הדשן (סי' נג) משמע שנתינת המים הוי גיבול גמור באופן שאין איסור דאורייתא אח"כ אפילו אם יגבלו ממש, ולכן מותר אח"כ לעַרב בשבת ובלבד שלא יטרוף. כלומר, להבנתו רבי סובר שנתינת המים היא גיבולו, בין לחומרא ובין לקולא. וכן משמע מדברי המרדכי (סי' תלג), כפי שיבואר להלן (עיין עמוד 204). ואמנם בביאור הלכה (דה אין מגבלין) הוכיח שיש גיבול אחר גיבול מדאורייתא, וראייתו מהירושלמי (שבת פ"ז): "הלש והעורך והמקטף חייב משום לש", ומלאכת העריכה היא אחר לישה ומשמע דאף שכבר נילושה העיסה יש בה עוד משום לישה. אבל החזון איש (סי' נח סק"ה) סובר שבאמת אין לישה אחר לישה, ודחה הראיה מהירושלמי, לפי

פסיקת הראשונים במחלוקת זו

מובא בגמרא (שבת קנו.) שהיו נוהגים בבבל כר' יוסי ב"ר יהודה, וכן נראה מפשט המשנה. לפי זה פסקו ר"ח (כאן), ריי"ף (סז:), רז"ה (שם), רמב"ן (במלחמות שם), רא"ש (פכ"ד סי' ג), טור, רמב"ם (פכ"א הל"ג-ד), אור זרוע (סי' סא), מאירי (קנה:, יח.), ריטב"א (קנה:), רוקח (סי' סה), אור זרוע (ח"ב סי' סא) ועוד כדעת ר' יוסי ב"ר יהודה.

אבל ספר התרומה (סימן רכ. הובא בטור), מרדכי (סי' תלג), סמ"ג (לאוין סה יג:), סמ"ק (סי' רפב ע' רפה) והגהות מיימוניות (פכ"א סק"ח) החמירו כדעת רבי. וכן משמע מתרומת הדשן (סי' נג) להחמיר כמותו. וטעמם מדאמרינן בירושלמי (שבת פ"ז ה"ב): האי מאן דשחיק תומא ... כד יהיב משקה חייב משום לש (ורא"ם שהובא בהג"מ פכ"א תירץ לפוסקים כר' יוסי ב"ר יהודה דירושלמי פליג אתלמודא דידן). וכן פשט המשנה (שבת יח.) כדעת רבי, כפי שהתבאר בגמרא שם, ואזי חוזרים לכלל דהלכה כרבי מחברו.

פסיקת השו"ע ונושאי הכלים

השו"ע פסק בשני מקומות (לעניין נתינת מים למורסן בסי' שכד, ג וכן לעניין גיבול שחליים ושום בסי' שכא, טז) בסתם שהלכה כר' יוסי ב"ר יהודה, ואח"כ הביא את דעת רבי בתור יש אומרים.

אבל הדרכי משה (שכד סק"א) החמיר כרבי, וכן כתב הב"ח (שם). בדרך זו פסק הרמ"א (שכא, טז) להחמיר בדין זה לגבי לישת שום ושחליים. וכמותו החמיר הבן איש חי (ש"ב משפטים אות יח).

שיטת המרדכי

המרדכי (סי' תלג) כתב שלפי המבואר בגמרא (שבת קמ.) לעניין חרדל שלשו מע"ש ... נותן לתוכו דבש ובלבד שלא יטרוף, משמע שכמו כן אם כתש שומים מע"ש מותר לתת לתוכם משקים בשבת. והקשה על זה מדברי הירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) שאמר: האי מאן דשחיק תומא [שום] ... כד יהיב משקה מחייב משום לש. ותירץ בשם ר"י בלשון זו: דתלמודא דידן דפסיק ממחו בין ביד בין בכלי היינו כי נותן מים מע"ש ובליל שבת ממחו ומערבו בין ביד בין בכלי וכן הדין בשומין ובחרוסת בשבת דצריך ליתן משקין מבעוד יום ובליל שבת מערבו אפילו בכלי ואם לא נתן משקין מבעוד יום מערב באצבעו אבל לא בכלי כגון כף. עכ"ל.

הרמ"א (שכא, טז) הביא את דברי המרדכי להלכה. המ"ב (ס"ק סד) כתב בשם המגן אברהם (ס"ק כב) שדברי המרדכי מוסבים גם על שחליים וקמח קלי, אלא שיש לדון מהי כוונת המרדכי, כמו שנבאר.

מגירסת המרדכי שלפנינו משמע שאם נתן המים מלפני השבת יכול לערב כדרכו בכף, כי על ידי זה נחשב המאכל כבר כמגובל, אלא שהוסיף וחידש שאם לא נתן המים מע"ש יכול ליתנם בליל שבת בתנאי שיערב אחר כך בשינוי, על ידי אצבעו, ולא בכף כדרכו. וכן הבין הב"י (שכא, טז) בדעת המרדכי, אלא שתמה על זה איך ניתן לערות בליל שבת, הרי בעירוי המים עושה איסור לשיטת רבי. והניח בצ"ע. וכן הבין המג"א (ס"ק כא) בדעת הרמ"א, והביאו

שלישה ועריכה פעולות שונות הן, אבל לישה אחר לישה ליכא מדאורייתא, ע"ש שכך ביאר היתר דחרדל שלשו. בדרך זו כתב ערוך השולחן (סע' כ) שאין לישה אחר לישה, אלא שהשאיר בצ"ע. ועיין בשמירת שבת כהלכתה (פ"ח הערה פז).

המ"ב (ס"ק סד). לדבריהם, מדברי המרדכי יוצאת קולא אליבא דרבי.

אבל הביאור הלכה (שכא, טז ד"ה ויש אומרים) הביא מהגר"א שישנה טעות סופר במרדכי, והגיה הגר"א שצ"ל "אם נתן מים מע"ש וכו' " כלומר, שהמרדכי בא להחמיר יותר מיתר הראשונים ולומר שלשיטת רבי אפילו אם נתן המים מערב שבת אין להתיר לערב בכף אלא בידו, ואם לא נתן המים מע"ש אין היתר ליתנם בשבת אפילו אם יערב ביד. לגירסה זו הסכים החזון איש (סי' נח סק"ה ד"ה שו"ע), וכתב שטעם החומרא הוא החשש שמא על ידי שיטרוף בכף יבוא לטרוף יפה.

—

זה השולחן

רמ"א שכא, טז אופני היתר לנתינת המים אף למחמירים כרבי

ואם נותן האוכל תחלה ואח"כ החומץ או היין ומערבו באצבעו, שרי דהוי שינוי כמו בשתיתא דלעיל. וכן נוהגין להתיר על ידי שינוי; ומקום שדרכו לעשות כך בחול, יתן בשבת החומץ תחלה ואח"כ האוכל.

סביב לשולחנך

עשיית בלילה רכה על ידי שני שינויים

כן כתב תרומת הדשן (סי' נג) והעתיקו הרמ"א. מדבריו שם מבואר שהחמיר כרבי, אך כתב שישנו אופן גיבול מותר בשבת על ידי עשיית בלילה רכה, בתנאי שישנֶה מסדר הנתינה (שינוי בתערובת) וכן יערב באצבעו או שיערב על ידי כף בנחת (שינוי באופן הגיבול). היתר זה מבוסס על המובא בגמרא (שבת קנו.) לעניין שתיתא. עניין זה וכן עוד מספר בירורים בדברי התה"ד יבוארו לקמן.

זר זהב סביב

בדברי המ"ב מצאנו מספר קולות נוספות:

א. בשעת הדחק יש להתיר ליתן המים על ידי גוי (מ"ב שכד סקי"א).

ב. אם אי אפשר ליתן המים מע"ש, כגון צנון וקשואין, מותר ליתן אף בשבת עצמה, כיון שסומכים על דעת ר' יוסי ב"ר יהודה (שעה"צ שכא סקפ"ד).

ג. אם נתן מבעוד יום כמות מים נדיבה, מותר להוסיף מים אח"כ בשבת. אבל במעט טיפות לא נחשב מגובל על ידי זה (מ"ב שכא סקס"ה).

ד. בכל מקרה אין לאסור המאכל בדיעבד אם נתן המים בשבת, אם לא שגיבל באופן האסור לכו"ע כלומר אף לריב"י (ביה"ל שכא טז, ד"ה אבל).

ב. החומר המתגבל

זר זהב סביב

בר גיבול ושאינו בר גיבול

בדין מלאכת לש קיים הבדל בין שני סוגי מוצקים: 'בר גיבול' (מתגבל יפה) ו'שאינו בר גיבול' (אינו מתגבל יפה). נחלקו הראשונים בתוקף איסור גיבול מוצקים אלה:

לדעת רש"י, רמב"ם ורי"ף אסור לגבל דבר בר גיבול מהתורה, ואף גזרו שאין ליתן לתוכו מים (למעט במקרים מסוימים כגון להאכיל בעלי חיים). אבל דבר שאינו בר גיבול, אף אם יגבלו בידיים אינו חייב, כיון שאינו מתגבל יפה, ואף לא גזרו חכמים איסור על נתינת מים לתוכו (לדעת ר' יוסי ב"ר יהודה. אך לדעת רבי יש לאסור נתינת המים).

אבל התוספות ועוד ראשונים כתבו סברה הפוכה: כשם שעל לישת דבר בר גיבול חייב כיון שמתגבל היטב ולכן גם אסור לתת לתוכו מים, כך על לישת דבר שאינו בר גיבול קל וחומר שחייב, כיון שאינו מתגבל היטב וכל פעולת גיבול קטנה שלו היא משמעותית. לדבריהם, אף על נתינת המים לתוכו חייב, אפילו לדעת ר' יוסי ב"ר יהודה.

במשנה (שבת קנה:) מובא: ונותנין מים למורסן, אבל לא גובלין. ובגמרא (קנה: - קנו.) נאמר: אמר אביי: אמריתה קמיה דמר, מתניתין מני, ואמר לי: רבי יוסי בר יהודה היא, דתניא: אחד נותן את הקמח ואחד נותן לתוכו מים - האחרון חייב, דברי רבי. רבי יוסי בר יהודה אומר: אינו חייב עד שיגבל. - דילמא עד כאן לא קאמר רבי יוסי בר יהודה התם - אלא קמח דבר גיבול הוא, אבל מורסן דלאו בר גיבול הוא - אפילו רבי יוסי בר יהודה מודה - לא סלקא דעתך, דתניא בהדיא: אין נותנין מים למורסן, דברי רבי. רבי יוסי בר יהודה אומר: נותנין מים למורסן. עכ"ל הגמרא.

דבר שהוא "בר גבול", פירושו שאחר גיבול חלקיו השונים נהפכת העיסה לדבר חדש ואי אפשר לחזור ולהפריד את מרכיביה השונים. מהגמרא משמע שבין לרבי ובין לר' יוסי ב"ר יהודה, גיבול דבר בר גיבול אסור מדאורייתא, וכיון שאיסורו מדאורייתא אף גזרו שאין ליתן מים לתוכו[3].

אבל דבר ש"אינו בר גבול", כלומר דבר שאינו מתגבל היטב כך שגם לאחר גיבולו ניכרים חלקיו השונים וניתן להפרידם ולהחזירם לקדמותם, לא ברור דינו - כאן משמע שמותר ליתן לתוכו מים אפילו לכתחילה ('נותנין מים למורסן'), אבל בגמרא (שבת יח.) איתא: מאן תנא נתינת מים לדיו זו היא שרייתן, ומעמידה הגמרא שם את המשנה כדעת רבי, ומסתפקת שמא אף ר' יוסי ב"ר יהודה יאסור נתינת המים לדיו (בניגוד למסקנת הגמרא שבת קנו. שמחליטה שלריב"י מותר). בדין זה נחלקו הראשונים, כפי שיבואר עתה:

רי"ף (ביצה יח.), רש"י (שם ד"ה וקיטמא שרי) ורמב"ם (יום טוב פ"ג ה"י) כתבו שאפר מותר לגבלו ביו"ט משום שאינו בר גיבול. הרב המגיד (פ"ח הט"ז) ביאר שלמרות שבגמרא (שבת יח.) נאמר שדבר שאינו בר גבול חמור יותר ואפילו לריב"י אפשר שאסור ליתן מים לתוכו, למסקנת הגמרא (שבת קנה:) אודות גיבול מורסן סברה זו נדחתה, ולכן דבר שאינו בר גיבול כגון מורסן ואפר וכדו' אין איסור ליתן לתוכו מים. הטעם לכך הוא שאפילו אם גיבל דבר זה ממש אין הוא מתגבל היטב, וגיבולו אסור מדרבנן בלבד בין לרבי ובין לריב"י, וכיון שכן לדעת ר' יוסי ב"ר יהודה אף לא גזרו על נתינת המים לתוכו. וזו גם שיטת הרמב"ם בהלכות שבת (פכ"א הל"ג-ד).

אבל התוספות (שם ד"ה אבל) כתבו שגם ריב"י לא יתיר נתינת מים בכל דבר שאינו בר גיבול, שהרי בדיו או באפר הנזכרים בגמרא (יח.) אפשר שאף ר' יוסי ב"ר יהודה יאסור, וכך היא דעת הראב"ד (בהשגות פ"ח הט"ז). הרב המגיד (שם) כתב שכדעת הראב"ד גם דעת הפוסקים האחרונים (בזמנו). בדרך זו כתב המאירי (ביצה יח., שבת קנה:) והסביר שמכוח זה אין כל סתירה בין הגמרות. וכן דעת רא"ש (ביצה פ"ד סי' ט), ר"ן (ביצה יח.) ורשב"א (ביצה לב:). לפוסקים אלו, בדבר שאינו בר גיבול, חייב אפילו על נתינת המים לכו"ע[4].

---

3 הרב המגיד (פ"ח הט"ז) בשיטת הרמב"ם, ומאירי (יח.) בשיטת התוספות להלן. וזה מה שכתוב: אחד נותן את הקמח ... "אינו חייב" עד שיגבל, דהיינו אסור מדרבנן.

4 פירשנו הסוגייה כהבנת הב"י (שכד, ג ד"ה אבל) בדעת התוספות שדבר שאינו בר גיבול חייב אפילו בנתינת המים וזה הנזכר בגמרא (יח.) בעניין דיו ואפר. וגבי קמח ומורסן אע"ג שהגמרא (קנה:) סברה בהווא אמינא שמורסן הוא אינו בר גיבול, למסקנתה הוא בר

לעניין הלכה, לא מצאנו גילוי מפורש באחרונים כמי ההלכה, אמנם ניתן לציין שהשו"ע נקט בסוגיות אלו את לשון הרמב"ם (וכן עיין מג"א סקי"ח שסובר שהשו"ע פסק כן להלכה), ואילו המשנה ברורה מצדד להחמיר כדעת התוספות וסיעתו[5].

—

זה השולחן

הנותן זרע פשתן או שומשמין וכיוצא בהם במים, חייב משום לש מפני שמתערבים ונתלים זה בזה.

שו"ע שם, יב
מקרים בהם לכל הדעות אסורה אפילו נתינת המים, ודין אבקות שהופכות למאכל

סביב לשולחנך

כן הובא בזבחים (צד:), ברמב"ם (פ"ח הט"ז) ובטור בסי' שמ. ועיין עוד במ"ב שלו סקנ"א.

וזו לשון הפמ"ג (שכא מש"ז סקי"ב): ובעולת שבת ס"ק כג הקשה אמה שכתב הר"מ ז"ל זרע פשתן חייב דמדבק אהדדי, כל שכן קמח דנדבק, ואמאי פסק כרבי יוסי ברבי יהודה דנתינת מים פטור, ולכאורה קושיא חזקה היא, ואפשר זרע פשתן הדיבוק בהו יכול ליקח בידיו ונעשית

גיבול, וממילא אין נתינת המים לתוכו אסורה מדאורייתא אלא מדרבנן בלבד, וכשעושה לצורך היום כגון להאכיל לבהמה חיה ועוף התירו. ואין הבדל לעניין זה בין קמח או קמח קלי או מורסן, שכן כולם נחשבים "ברי גיבול", אע"ג שהקמח צריך גיבול יותר ממורסן, והוא הדין שהיינו מתירים אף בקמח ליתן מים לתוכו אם היה לנו צורך היום, כמו שנצרך מורסן לתרנגולים. כהבנה זו עומדים גם ט"ז (ר"ס שכד) ופמ"ג (שם מש"ז סק"א) אף שפירשו הסוגייה באופן מעט שונה, ע"ש. והובאו דבריהם בביאור הלכה (ר"ס שכד) ולכן התירו נתינת מים לקמח לצורך התרנגולים וכדו'. מדבריהם משמע שרב יוסף קיבל את דברי אביי שלעניין דיו שאינו בר גיבול אף ר' יוסי ב"ר יהודה מודה שחייב.

אבל החזון איש (סי' נו סק"ב) הבין שנחלקו הראשונים בזה, והוכיח שתוספות, רא"ש, ר"ן ורשב"א סוברים שרב יוסף לא קיבל את דברי אביי, ושלדעתם להלכה קיי"ל כרב יוסף ואין בנתינת המים לדבר שאינו בר גיבול חיוב לריב"י, ואינו חייב עד שיגבל ממש, ורק הראב"ד סבירא ליה שבנתינת המים חייב. וכן פסק למעשה להקל שאין איסור דאורייתא בנתינת המים אלא איסור מדרבנן בלבד, ע"ש.

לכל הדעות שהזכרנו יש **שתי** דרגות בלבד: בר גיבול ואינו בר גיבול. אבל למאירי (יח. , קנה:) שיטה אחרת בזה, וביאר שמה שהתירו נתינת מים למורסן הוא כיון שהוא "לאו בר גיבול", כלומר אינו מתגבל היטב, ואע"ג שאם לבסוף יגבלו יהיה חייב חטאת, עכשיו שאינו אלא נותן מים לתוכו לא גזרו בזה חכמים. אבל קמח, כיון שהוא מתגבל היטב גזרו בנתינת מים לתוכו. ואילו דבר שבנתינת המים לתוכו מתגבל כגון דיו ואפר, אסור אפילו לריב"י ליתן מים לתוכו כיון שבנתינת המים מתגבל והוא הנזכר בגמרא (יח.), ואע"ג שגם הוא נקרא "לאו בר גיבול" אין הכוונה להשוותו למורסן, שהרי שונים הם במהותם, אלא שאע"פ שנקראים הם כך המשמעויות שלהן מתחלפות. לדברי המאירי יש **שלוש** דרגות: בר גיבול וגיבולו גיבול (קמח); לאו בר גיבול וגיבולו אינו גיבול (מורסן); ואינו מחוסר גיבול (דיו ואפר). לשיטת המאירי לא התירו נתינת מים לקמח קלי, שהרי גיבולו גיבול, ואפילו אם זה לצורך התרנגולים או שאר בהמה.

5 עיין ביאור הלכה (שכא סע' יד ד"ה שהרי) שהביא את דברי המג"א (סקי"ט) בשם הרב המגיד (פ"ח הט"ז) שדעת האחרונים כדעת התוספות. כמו כן עיין בביאור הלכה (שכד, ג ד"ה אין גובלין) שאחר שהביא את דעת רש"י, רי"ף וסיעתו שסוברים שאם גיבל אפר או שאר דברים שאינם ברי גיבול חייב, כתב "שהרבה ראשונים חולקים על זה" וסוברים שחייב בנתינת מים לתוך דבר שאינו בר גיבול. וגם במ"ב (רנב סק"א) משמע שעכ"פ פסק לחומרא כתוספות, ולכן כתב שם שהשורה דיו במים בשבת "חייב" משום לש, וזה אתי לתוספות.

גוש חייב משום לש, מה שאין כן בקמח במים כל זמן דלא לש אין דיבוקו עולה יפה ואין ניקח בידו. עכ"ל.

מדבריו אנו למדים שישנם מקרים בהם הבלילה נעשית כבר בנתינת המים, ואז נתינת המים אסורה מדאורייתא לכל הדעות. בעניין זה עיין בחזון איש (נ"ח סק"ט) שממנו משמע שאפילו אם יעשה בלילה רכה לא מועיל כאן, ועדיין חייב משום לש בנתינת המים.

זר זהב סביב

כנגזרת מדין זה נאסרה עשיית אבקות שהופכות למאכל על ידי הוספת משקים, כגון אבקות פודינג, ג'לי או שבבי תפו"א, וכן מנה חמה.

ויש לחלק בזה בין ג' סוגי בלילות:

א. אם אחר הוספת המים נעשה מאכל מוצק (כגון תפו"א מרוסקים - "פירה") - אסור לעשותו מהתורה משום איסור לישה אף אם רק נותן לשם מים ולא מערבב.

ב. אחר הוספת המים נוצרת בלילה רכה - יש שהתירו במקום צורך (כגון עבור תינוק) לעשותה על ידי שינוי מסדר הנתינה ובתנאי שיערב בנחת. במידה והמים שמוסיף חמים יש להיזהר מאיסור בישול, ולכן יקפיד שחום המים יהיה נמוך מ'יד סולדת בו' או שיערה את המים מכלי שלישי (לדעות המקילות בזה). אולם יש שכתבו להחמיר בזה מחמת הקושי להבחין בין בלילה רכה לעבה, וכן מחשש שמא ישנם רכיבים נוספים במאכל שהם בגדר 'בלילה עבה'.

ג. אחר הוספת המים נוצר נוזל מימי ודליל (כמו מרק צח או מטרנה) - מותר לעשותו ללא מגבלה (וגם כאן יש להיזהר מאיסור בישול).

להרחבה אודות פירוט זה, עיין בשמירת שבת כהלכתה (פ"ח הלכה ל), בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' עד אות יב) ובשו"ת שבט הלוי (ח"ז סי' מא וסי' קה, ח"ט סי' עג).

—

זה השולחן

שו"ע שכו, י מקרים בהם נתינת מים מותרת לכל הדעות

מותר לרחוץ ידיו במורסן. הגה: דגיבול כלאחר יד שרי.

סביב לשולחנך

מקורו בדברי המרדכי (סי' שכה) שכתב: נראה שמותר לרחוץ ידיו במורסן או באפר כירה מגובלין מערב שבת, או יקחם בידו יבשים וישפוך המים על ידו דגיבול כלאחר יד שרי (שבת קנו.).

זר זהב סביב

כתב המ"ב שלא יערב מתחילה המורסן במים, משום לישה, אלא יקחם בידיו הרטובות ממים. אמנם יש שהתירו אף ליתן מים על המורסן שבידו, כי לדעתם אין זו נחשבת לישה.

כן כתב המ"ב (סקכ"ח) ע"פ דברי המג"א (סק"י). וביאר שאף על פי שאין לגבל אפילו על ידי שינוי אלא אם נתן המים מע"ש לפי שיטת רבי, כאן שאינו נותן המים ממש על המורסן אלא שלוקחו בידיים הרטובות - מותר לכל הדעות.

אבל מדברי המרדכי משמע שמותר אפילו לתת את המים על ידו, וכן כתב הלבוש (סע' י) בפירוש. וצריך לומר שלדעתם אופן זה נחשב שינוי גמור ומותר (ביה"ל ד"ה לרחוץ, פמ"ג א"א סק"י). עיין עוד בבן איש חי (ש"ב משפטים סע' טו) שהתיר ליתן טיפות מים לתוך אבקת הטבק ולערבב אותו בתוך הכלי, ודימה זאת למה שהתירו לנער המורסן מכלי אל כלי. כמו כן עיין בשו"ת ציץ אליעזר (חט"ו סי' כה סק"ד) שהסתמך על הפוסקים הנ"ל כדי לבאר מדוע אין איסור לישה בהדבקת שיניים תותבות לחניכיים באמצעות אבקה (ע"ש לטעמים ונימוקים נוספים).

ג. עובי הבלילה שנוצרת

זר זהב סביב

חומרת הלישה תלויה בעובי הבלילה שנוצרת במהלך הלישה. ככלל, ישנם ג' סוגי בלילות:

א. בלילה עבה – עשייתה בשבת אסורה מהתורה.

ב. בלילה רכה – אין איסור לעשותה מהתורה[6] אבל חכמים אסרוה בשבת, אלא אם יעשה שינוי במהלך הכנתה, כמו שיבואר להלן. ולעניין ההבחנה ביניהם עיין בהערה[7].

ג. בלילה נוזלית (דלילה מאוד כמים עכורים) - אין איסור לעשותה אפילו מדרבנן[8].

ד. אופני היתר לגיבול

זה השולחן

שו"ע שכא, יד גיבול גמור על ידי שינוי בכמות העיסה

אין מגבלין קמח קלי הרבה, שמא יבא ללוש קמח שאינו קלי. ומותר לגבל את הקלי מעט מעט (אבל אם מגבל הרבה, כתב המ"ב סקנ"ד שאסור אפילו אם עושה בלילה רכה. אבל ערוך השולחן ובשו"ת אגרות משה הקלו בזה במקום צורך).

סביב לשולחנך

היתר גיבול קמח קלי מעט מעט

בגמרא (שבת קנו.) מבואר: ת"ר: אין גובלין את הקלי וי"א גובלין. מאן י"א, אמר רב חסדא: ר' יוסי ב"ר יהודה היא. והני מילי - הוא דמשני. היכי משני, אמר רב חסדא: על יד על יד. עכ"ל. מדברי הגמרא רואים שמותר לגבל את קמח הקלי, אפילו בלילה עבה ואפילו אם יעשה גיבול גמור (ר"ן סז: ד"ה ושוין), בתנאי שישנה בתהליך הגיבול באופן שיעשה על יד על יד, כלומר מעט

6 רש"י (שבת קנו. ד"ה בעבה).

7 בגמרא לא התפרש בהדיא מהי בלילה רכה ומהי בלילה עבה. וכתב החזון איש (סי' נח סק"ט ד"ה קנו א) שרכה היינו שנשפך ונירוק אבל עדיין הן גוש ולא נוזל. מדבריו למדנו שהגדרת "עבה" ו"רכה" תלויה בגמישות ותזוזת הבלילה. וכן כתב בשמירת שבת כהלכתה (פ"ח הלכה ח). ואילו שביתת השבת (סקל"ו) כתב: כל שאינו קשה כל כך עד שיתהוה גוש אחד בקמח נקרא בלילתו רכה, ובמידי דלאו בר גיבול אפשר דמשערין ג"כ אם היה בר גיבול היה נעשה גוף אחד – נקרא עבה. עכ"ד. מבואר מדבריו שהגדרת בלילה רכה או עבה תלויה בחוזק הבלילה (נפקא מינה ביניהם לכאורה בקצָפוֹת וכיו"ב שלחזו"א דינן כבלילה עבה ולשביתת השבת דינן כבלילה רכה). וכן מבואר לכאורה מפשט השו"ע שכתב: בלילה "קשה", ושינה מלשון הגמרא (וע"ש בשבה"ש באורך). ובמנוחת אהבה (פ"ט הלכה יב) החמיר שכל שראויה לאכילה אע"ג שכעת היא נוזלית מיקרי בלילה עבה (וכמו שכתב השו"ע רח, ו לעניין ברכת השתיתא. והשבה"ש חילק בין ברכות לשבת).

8 מ"ב (שכג סקל"ח), חזון איש (סי' נח סק"ט ד"ה קנו א) ושמירת שבת כהלכתה (פ"ח הי"ג). אבל כתב החזון איש (שם) שאם שוקעים המים לשולי הקדירה ומתערבים אפשר שיש לזה דין רכה.

מעט (רי"ף סז:, ר"ח קנו. ד"ה ת"ר, רמב"ם פכ"א הל"ג). אופן השינוי הוא שיגבל כמות מועטת מתוך התערובת המרובה באופן שניכר שאין הדרך לעשות כמות כזו בימות החול, ובפמ"ג (משז"ז סקי"ב) כתב שהיא הכמות שאוכל באותה סעודה. במ"ב (סקנ"ד) הוסיף שאפילו אם יש בו כשיעור גרוגרת עדיין נחשב מעט מעט.

גיבול קמח קלי הרבה על ידי שיעשה בלילה רכה

בגמרא (שם) מובא אחר כך: ושוין שבוחשין את השתית. הגמרא מתנה היתר זה בכך שיעשה בלילה רכה וישנה מסדר נתינת החומרים. דין זה נפסק בשו"ע סע' יד (יבואר לקמן).

מגירסת הגמרא שלנו ומדברי רש"י (ד"ה קלי) משמע ששתית וקמח קלי דבר אחד הם, אלא שהשתית הוא שלב מאוחר יותר שבו נותנים לתוך הקלי שמן, מים ומלח. לפי זה מותר לגבל קמח קלי לגמרי, אם עושה שינוי על יד על יד אפילו כשעושה בלילה עבה, ואם עושה בלילה רכה מותר אפילו הרבה, בתנאי שייתן השתית תחלה ואחר כך ייתן את החומץ. זו שיטת רוב הראשונים (ר"ן שם ד"ה ושוין, טור, הרב המגיד פכ"א הל"ג בשם הרמב"ן קנו ד"ה גובלין ורשב"א חי' שם).

אבל הרמב"ם כתב בפרק כ"א (שם):

אין מגבלין קמח קלי הרבה שמא יבוא ללוש קמח שאינו קלי, ומותר לגבל את הקלי מעט מעט, אבל תבואה שלא הביאה שליש שקלו אותה ואחר כך טחנו אותה טחינה גסה שהרי היא כחול והיא הנקראת שתית - מותר לגבל ממנה בחומץ וכיוצא בו הרבה בבת אחת, והוא שיהיה רך, אבל קשה אסור מפני שנראה כלש וצריך לשנות, כיצד, נותן את השתית ואחר כך נותן את החומץ.

מדברי הרמב"ם משמע שקמח קלי ושתיתא אינם אותו דבר, ובקמח קלי גזרו שאין לגבלו הרבה על אף שכעת הוא קלי ואינו בר גיבול, משום שיש לחוש שיבוא להחליף וללוש קמח אחֵר בר גיבול, ואפילו אם יעשה בלילה רכה אסור (כן כתב הטז"ז סקי"א, הובא במ"ב סקנ"ד). כל מה שהתירו זה רק לגבי שתיתא, בתנאי שיעשה בלילה רכה ובשינוי מסדר הנתינה כנ"ל (ע' מ"ב סקנ"ד-ה).

להלכה, השו"ע (שכא, יד) הביא את דברי הרמב"ם. אבל ערוך השולחן (סע' כ) היקל בזה, ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' עד, לש אות ג) כתב שלצורך גדול יש להקל, ולכן מותר להכין לתינוק דייסה מקמח מצה כשהיא בלילה רכה.

זר זהב סביב

מחלוקת האחרונים ביישום היתר גיבול מעט מעט

כאמור, מדברי הגמרא משמע שניתן להכין בלילה עבה של קמח קלי כל עוד מדובר בכמות מועטת. אולם האחרונים התלבטו כיצד ניתן להתיר זאת, שהרי סוף סוף הוא עושה גיבול גמור. עוד ניסו לברר באילו סוגי חומרים נאמר היתר זה.

א. לדעת הפרי מגדים (משז"ז סקי"א) על ידי לישה מעט מעט מותר לגבל כל דבר שהוא בר גיבול. טעם הדבר, שלישה באופן זה היא שינוי גמור [בדומה להיתר טחינה בקת הסכין שנזכר בגמרא (שבת קמא.). ועיין ביה"ל (שכו, י ד"ה לרחץ ידיו) בשם הפמ"ג (שכו א"א סק"י) והלבוש שכתבו סברה מעין זו בנידון גיבול מורסן].

ב. הנשמת אדם (חב כלל יט סק"א) חלק על הפמ"ג וטען שאין זה שינוי אלא לישה גמורה, ואע"פ שעושה הלישה מעט מעט - הרי חצי שיעור אסור מהתורה. לכן ביאר ש"על יד על יד" אינו "מעט" כמו שפירשו כל הראשונים, אלא הכוונה שהוא לש בשינוי.

ג. הביאור הלכה (עיין בביה"ל ד"ה שמא יבוא) חלק על דברי הנשמת אדם, וביאר את טעם ההיתר בשני אופנים:

(א) קמח קלי ראוי לאכילה בפני עצמו ולא שייכת בו לישה מהתורה, ולכן נתינת המים והגיבול שעושים בו אינם נחשבים לישה אלא כמו תיקון אוכל

בעלמא לפי שדרך אכילתו בכך, והרי זה כנתינת רוטב לתבשיל. ההיתר ללוש הוא אפילו לכתחילה אם עושה זאת בכמות מועטת, שאז נחשב קצת שינוי[9].

(ב) רק אם עושה הבלילה בשעת האכילה התירו, משום שדרך אכילה בכך [בדומה לדברי רב חסדא שברירה פחות מכשיעור מותרת משום שדרך אכילה בכך (שבת עד:), ואף שלעניין ברירה נדחו דבריו - לעניין גיבול סברתו נכונה].

ד. דעת החזון איש (סי' נח סק"א) היא, שעל ידי שעושה כמות מועטת ניתן לעשות גיבול גמור (בדומה לפמ"ג). אולם יש לחלק בין דברים שהדרך לגבל מהם שיעור מרובה[10] והמגבל מהם כמות מועטת היא פעולה משונה, לבין דברים שהדרך לגבל מהם כמות מועטת שבהם לא מועיל שינוי זה.

—

זה השולחן

שו"ע שכא, יד

בחישת שתיתא על ידי שינוי בסדר נתינת החומרים

אבל תבואה שלא הביאה שליש שקלו אותה ואח"כ טחנו אותה טחינה גסה, שהרי היא כחול והיא הנקראת שתיתא, מותר לגבל ממנה בחומץ וכיוצא בו הרבה בבת אחת; והוא שיהיה רך, אבל קשה, אסור מפני שנראה כלש. (ואפילו ברך) צריך לשנות. כיצד, נותן את השתיתא ואח"כ נותן את החומץ.

סביב לשולחנך

בגמרא (שבת קנו.) נאמר: ושוין [ר' יוסי ב"ר יהודה ורבי] שבוחשין את השתית בשבת ושותים זיתום המצרי. והאמרת אין גובלין, לא קשיא, הא – בעבה, הא – ברכה. והני מילי – הוא דמשני. היכי משני, אמר רב יוסף: בחול נותן את החומץ ואחר כך נותן את השתית, בשבת – נותן את השתית ואחר כך נותן את החומץ. וכן הובא בשו"ע.

זר זהב סביב

אם אין לו מנהג קבוע בימי החול איזה מהם ליתן תחלה, ייתן המאכל תחילה בכלי ולאחר מכן ייתן את המשקה (וכתב המ"ב שטוב להחמיר שלא לערב בכף אלא ינענע את הכלי עד שיתערב). ויש שאמרו שבאופן זה אין לו תקנה.

דעת המקילים: תה"ד סי' נג כתב לנהוג באופן זה כיון שזה אופן השינוי הנזכר בגמרא. וכן כתבו אליה רבה סק"כ וחק יעקב סי' תעג ומ"ב סקנ"ז.

דעת המחמירים: ט"ז סקי"א, והסכים עימו החזון איש סי' נח סק"ה.

9 במקום אחר (שכד, ג ד"ה מרסן) התייחס הביה"ל לסיבה שלא מצאנו היתר גיבול מעט מעט בגיבול מורסן לבהמה והטריחו אותו לגבל בשינוי או לערב באצבעו, ומתירוציו לקושייה זו עולות שתי מגבלות נוספות בהיתר גיבול מעט מעט: א. התירו לגבל מעט מעט רק בתנאי שעושה זאת עבור מאכל אדם, אבל עבור מאכל בהמה (כגון מורסן) לא התירו חכמים לטרוח ללא עשיית שינוי נוסף כגון שינוי בסדר הבחישה; ב. התירו מעט מעט רק בתנאי שמדובר במאכל שלא היה מתגבל היטב ללא שיעשה מעט מעט, אבל אם היה מתגבל היטב אף על ידי עירוב שתי וערב או ניעור בכלי (כגון מורסן) לא התירו חכמים על ידי שיעשה מעט מעט.

10 החזון איש התנה את ההיתר בכך שהגיבול נעשה באופן שנותן את כל החלקים לכלי גדול וממנו נוטל כל פעם מעט מעט, שאזי גם אין החלקים עצמם נבללים היטב.

זה השולחן

שו"ע שכד, ג
גיבול מורסן על ידי שינוי באופן הגיבול

אין גובלין מורסן לבהמה או לתרנגולים; אבל נותנים בו מים ומעביר בו תרווד או מקל שתי וערב, כיון שאינו ממרס בידו ולא מסבב התרווד או המקל, מותר. ומנערו מכלי אל כלי כדי שיתערב; ומותר לערב המורסן כדרכו בכלי אחד, ומחלק אותו בכלים הרבה ונותן לפני כל בהמה ובהמה; ומערב בכלי אחד אפילו כור ואפילו כורים. ויש אוסרים ליתן מים על גבי מורסן בשבת, ולא אמרו שמוליך בו שתי וערב אלא כשהיו המים נתונים עליו מבעוד יום.

סביב לשולחנך

גיבול מורסן

כל הנ"ל מובא בגמרא (שבת קנו.). הדעה הראשונה הנזכרת בשו"ע המתירה נתינת מים והעברת תרווד או מקל שתי וערב, היא כפי דעת ר"י ב"ר יהודה, ואילו דעת היש אוסרים היא כפי דעת רבי שאוסר נתינת מים בשבת, ומתיר להוליך במורסן שתי וערב רק אם היו המים נתונים בו מבעוד יום. ונתבארה מחלוקתם כבר לעיל (עמודים 205-203).

האם ניתן לערב כמה פעמים שתי וערב

פירש רש"י (ד"ה שתי וערב): פעם אחת מוליך המקל שְׁתִי ופעם אחת ערב. עכ"ל. הב"י דייק מדבריו שאינו רשאי להוליך המקל יותר מפעם אחת שתי ופעם אחת ערב, אבל מדברי הרי"ף (סז:) והרמב"ם (פכ"א הל"ד) נראה שאפילו כמה פעמים מוליך התרווד שתי וערב ואינו חושש, כיון שאינו ממרס בידו ולא מסבב אותו. בדרך זו כתב להקל בזה בשו"ע, וכן כתבו הב"ח (ס"ב) והביאור הלכה (ד"ה ומעביר בו) להלכה.

האם צריך להוציא הכף בין השתי לערב

החזון איש (סי' נח ס"ק ו ד"ה שתי) הסתפק שמא יש להוציא את הכף מהתערובת בין השתי והערב. בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' עד לש אות י) ביאר שהחזו"א חשש שיבוא לעשות סיבוב, ולכן אם האישה זהירה בכך יש להקל. השמירת שבת כהלכתה (פ"ח ה"ט) כתב חומרא זו, אלא שכתב זאת רק בלשון של הידור שטוב לעשותו.

שימוש בכף

מלשון השו"ע שכתב שמותר להשתמש בתרווד כדי לערב השתי וערב משמע שאף אם משתמש בכף מותר. אבל תרומת הדשן (סי' נג) התיר לערב בכלי עצמו או באצבעו, ולכאורה מדבריו משמע שבכף אסור. כך הבין הב"י (שכא, טז) מדבריו, וכתב עליו שמשאר הפוסקים משמע שמותר לערב אף בכף ובלבד שלא יטרוף בכח. דברי התה"ד הובאו ברמ"א (שכא, טז) וגם שם לא הוזכר ההיתר לערב בכף, ולכאורה זו מחלוקת בין השו"ע לרמ"א.

אולם למעשה אין הרבה נפק"מ בין הדעות השונות, כי בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' עד לש אות ט) הוכיח מכך שהרמ"א לא הגיה כאן (גבי היתר עירבוב מורסן עם תרווד או מקל) וכן מכך שלעניין שחליים ושום (שו"ע שכא, טז) התירו לערב היטב והיינו בכף, שאין הרמ"א אוסר שימוש בכף באופן גורף אלא רק באופנים שבהם על ידי השימוש בכף יש חשש שיבוא לטרוף בכח, ולכן כתב שכשעושה עוד שינוי אחר אף הרמ"א יתיר להשתמש בכף [אלא אם השינוי אינו מובהק כל כך, כגון ששינה מסדר הנתינה בדבר שאין סדר הנתינה מוגדר כל כך, שגם במקרה זה יהיה אסור להשתמש בכף (ודייק זאת מהמג"א שכא סקכ"ד)]. בדרך זו כתב להקל בשו"ת מנחת יצחק (ח"א סי' עד) ובתנאי שלא יעשה בכח.

זר זהב סביב

אופני שינוי נוספים בגיבול

בגמרא נזכר שינוי של גיבול שתי וערב, אבל נראה שכל שעושה שינוי באופן הבחישה הרגיל – מועיל.

בתה"ד (סי' נג) כתב שיערב באצבעו, וכן מובא ברמ"א (שכא, טז). אם עושה גיבול בקת הסכין וכדו' נחשב הדבר גם כן כשינוי המועיל.

—

זה השולחן

רמ"א שכא, טז יישום השינויים האלו בעשיית בלילות נוספות

אם נותן האוכל תחלה ואח"כ החומץ או היין ומערבו באצבעו, שרי דהוי שינוי כמו בשתיתא דלעיל. וכן נוהגין להתיר על ידי שינוי; ומקום שדרכו לעשות כך בחול, יתן בשבת החומץ תחלה ואח"כ האוכל.

סביב לשולחנך

כן כתב תרומת הדשן (סי' נג) כשבא לתת פתרון כיצד ניתן לתת מים בשבת לפי הפוסקים כרבי, ולמד היתר זה מדברי הגמרא גבי שתיתא (קנו.) שהתירו לעשותה אם עושה בלילה רכה ובשינוי מסדר הנתינה, והעתיק דבריו הרמ"א לעניין היתר עשיית טיבולים בשבת. לפי זה ניתן להכין בלילה בשבת אם מקפידים על תנאים אלו, וכן כתב בשמירת שבת כהלכתה (פ"ח ה"ט).

החזון איש (סי' נח סק"ה ד"ה ומשמע) העיר שמהגמרא משמע שאם עושה בלילה רכה אין צורך לגבל בשינוי, אלא שתרומת הדשן ובעקבותיו הרמ"א החמירו בכך, וכן החמירו בזה למעשה אחרוני זמננו (עיין שמירת שבת כהלכתה פ"ח ה"ט).

זר זהב סביב

עשיית שינויים נוספים

האחרונים דנו האם היתרים אלו נאמרו בדווקא, ואין לעשות שינוי אחר, או שמא כל שעושה בלילה רכה ושינוי כלשהו מותר. למעשה, אין הדבר ברור ויש להחמיר בזה.

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' עד לש אות ב) כתב שהשינוי הטוב ביותר הוא ניעור בכלי או עירוב באצבעו, כי מפורש בגמרא שאינו מתגבל יפה. העדיפות השנייה היא שינוי בסדר הנתינה. והשלישית, שינוי של מעט מעט שהותר אך ורק בקמח קלי[11]. בחזון איש (סי' נח סק"ב) נשא ונתן בזה וכתב שבהיות שאין אנו בקיאים בדברי סופרים ובטעמיהם אין לנו אלא מה שאמרו חכמים (פס"ת סקכ"א למד מדברי הגר"ז שכד סע' ג שאין ההיתרים האלו בדווקא, אלא דברו בהווה, וכל שעושה שינוי מסדר הלישה מהני, ולא ציין שבשו"ת אג"מ וחזון איש חולקים על קביעה זו ואף צ"ע מהיכן למד זאת מדברי הגר"ז, כמו שיווכח למעיין שם).

11 אולם עיין לעיל שהבאנו מהפמ"ג שכתב להיפך, שמעט מעט מועיל אף לכל סוגי הבלילות, לפי שנחשב כשינוי גדול.

ה. טבלת עזר לסיכום

	תוספות		רמב"ם	
	ר' יוסי ב"ר יהודה	רבי	ר' יוסי ב"ר יהודה	רבי
גיבול	חייב	חייב	בר גבול – חייב. אינו בר גיבול – פטור.	בר גבול – חייב. אינו בר גיבול – פטור.
נתינת מים	למאירי (ג' דרגות): בר גיבול/ אינו בר גיבול – פטור (ומותר לצורך). אינו מחוסר גיבול – חייב. לב"י וביה"ל ר"ס שכ"ד (ב' דרגות): אינו בר גבול – חייב. בר גיבול – פטור (ומותר לצורך). לכו"ע (בין למאירי בין לב"י) – זרע פשתן/שומשמין – חייב.	חייב	בר גבול – פטור אינו בר גיבול – מותר זרע פשתן/ שומשמין – חייב.	בר גיבול – חייב. אינו בר גיבול – פטור
היתרי גיבול (לריב"י, או כשנתן המים מע"ש אליבא דרבי)	בר גיבול: פמ"ג – על יד על יד (בכל בר גיבול, אפילו בקמח שאינו קלי). נשמ"א – גיבול בשינוי מותר אפילו בקמח שאינו קלי. ביה"ל (ד"ה שמא יבוא) – א. דבר שנאפה או נתבשל והוא ראוי לאכילה מותר ללושו ע"י שינוי (ועל יד על יד חשיב שינוי קצת). ב. לישה בעת האכילה מותרת. חזו"א – אם מדובר במזון שנוהגים לגבלו רק בכמות מרובה, מותר לגבלו על ידי שיעשה כמות מועטת. אינו בר גיבול: אין.		אינו בר גיבול – מותר בגיבול על יד על יד (ולר"ן אף בשינוי סדר הנתינה), מלבד בקמח קלי דאתי למיחלף. בר גיבול – אסור.	
היתרי נתינת מים וגיבול לכל הדעות (בין לרבי בין לריב"י)	אם מחזיק מורסן בידיו המלוחלחות במים (מג"א שכו סק"י, ביה"ל שכו י ד"ה לרחץ). וי"א שמותר ליתן מים ע"ג מורסן שעל ידיו, דחשיב שינוי גמור (מרדכי, לבוש שם).			

גיבול מאכלים שראויים לאכילה

סעיפים טו-טז, יט

ו. מאכלים שעברו לישה חלקית מערב שבת

זה השולחן

שו"ע שכא, טו
חרדל שלשו מערב שבת

חרדל שלשו מערב שבת, למחר יכול לערבו, הן ביד הן בכלי. ונותן לתוכו דבש, ולא יטרוף לערבו בכך, אלא מערבו מעט מעט (מ"ב סקנ"ח – כלומר בנחת).

סביב לשולחנך

כן היא מסקנת הגמרא (שבת קמ.), וכתבוה הרי"ף (נח.), הרא"ש (פ"כ סי' ז) והרמב"ם (פכ"ב הי"ב).

מדברי הגמרא והשו"ע משמע שמותר ללוש החרדל לישה גמורה בשבת, וצריך להבין מדוע התירו הדבר. ניתנו בזה ב' הסברים עיקריים:

א. הפמ"ג (משז"ז סקי"ג) ואליה רבה (סקכ"א) ביארו שהחרדל נילוש מלפני השבת בתמצית לחותו, ולמרות שלא היה שם מים כלל מועיל הדבר כדי להתיר נתינת מים (לדעת ר' יוסי ב"ר יהודה. ואילו לרבי צריך שיתן המים מלפני השבת) ואף את הלישה עצמה בשבת, בתנאי שלא יטרוף בכח, כיון שדרך גיבול חרדל שום ושחליים היא דווקא כשטורף בכח.

ב. הביאור הלכה (ד"ה יכול לערבו) הביא דבריהם ופקפק בזה מאוד, ותמה כיצד ניתן להתיר גיבול גמור על סמך זה שנילוש מלפני השבת ללא מים כלל. לפיכך ביאר אחרת, שמדובר בכך שהחרדל נילוש מע"ש לגמרי, ולכן מיחוי החרדל בשבת אינו נחשב מעשה לישה, והמיחוי רק עושה את החרדל רך מאוד על מנת שיהיה ראוי לשתייה, אלא שכשהוא טורף יפה בכף יש בזה איסור משום דדמי ללישה. הביה"ל הוכיח דבריו מהרמב"ם (פ"ח הי"ד) שכתב: חרדל שלשו מע"ש למחר 'ממחה' ושותה בין ביד בין בכלי.

מדברי הביאור הלכה מתחדש שבמקרה שאין הלישה מועילה לחבר בין החומרים השונים ומטרתה רק להפרידם ולעשות את האכילה נוחה, כך שהלישה רק 'מדללת' את העיסה - אין איסור לישה מהתורה, אלא שיש לעשות זאת בשינוי משום שכשהוא טורף בכח דמי קצת ללישה. בדומה לזה עיין בשו"ת יחוה דעת (ח"ז סי' סז) שהסתמך על הנזכר בשו"ע על מנת להתיר לערבב מיץ תפוזים בבננה מרוסקת כיון שנתינתה נועדה רק על מנת שתהיה העיסה רכה לתינוק, והתיר זאת בתנאי שלא יטרוף בכח.

זה השולחן

שו"ע שכא, טז
שחליים ושום

שחלים שדכן מערב שבת, למחר נותן יין וחומץ ולא יטרוף, אלא מערב. וכן שום שדכו מע"ש, למחר נותן פול וגריסין ולא יטרוף, אלא מערב.

סביב לשולחנך

כל המובא בשו"ע מקורו בגמרא (שם). שבולי הלקט (סי' פט) ביאר שדווקא שום ושחליים התרנו ליתן לתוכם יין או חומץ וגריסין בתנאי שריסקו ושחקו אותם מערב שבת, אבל בחרדל לא מספיק לו ריסוק בלבד אלא צריך שילושהו מבערב, לפי שלישתו היא חשובה ואסור ליתן בחרדל המרוסק מים או חומץ בשבת.

בשו"ע (שכא, טז) מובא שמותר ליתן המים אף בשבת, כדברי ר' יוסי ב"ר יהודה, ואח"כ מובא בתור יש אומרים שמותר לערב משקה בחרדל רק בתנאי שנתן המשקה מבעוד יום, וכן החמיר הרמ"א שם ואח"כ הביא אופן היתר ליתן המים בשבת מתרומת הדשן (סי' נג). ונתבאר כל זה כבר לעיל.

ז. מאכלים שלשם היטב מערב שבת

זה השולחן

שו"ע שכא, יט

שום ובוסר ומלילות שריסקן מערב שבת, אם מחוסרים דיכה, אסור לגמור דיכתן בשבת; ואם אין מחוסרים אלא שחיקה, מותר לגמור בשבת. לפיכך מותר לגמור שחיקת הריפות בעץ פרור בקדירה בשבת, אחר שמורידין אותה מעל האש (מ"ב סקע"ז כתג שלא יטרוף בכח. אבל החזון איש בסי' נח סק"ט התיר אף לטרוף בכח).

סביב לשולחנך

דיכת ושחיקת שום בוסר ומלילות שריסקן מערב שבת

ישנם ג' סוגי טחינה (מהקל לכבד): ריסוק, דיכה ושחיקה.

בגמרא (שבת יט.) מובא למסקנה ששום בוסר ומלילות שנתרסקו מע"ש, מעת שריסקם אף אם ירסק יותר ויוציא מימיהם אינו חייב, אפילו אם היה מדובר בזיתים וענבים (תוספות ד"ה רבי, ר"ן ח.), אבל גזרו שלא ירסקם בידיים כל עוד הם מחוסרים דיכה. אבל אם הם כבר נידוכו ואינם מחוסרים אלא שחיקה בלבד – מותר אף לשוחקם בידיים[12] (תוספות שם. וע' רש"י ד"ה יגמור שפירש אחרת, ולדבריו

12 לעניין משקים שזבו מהם, לדעת הר"ן (ח.) כיון שאין מדובר על דיכה בידיים אלא על איסור שמלכתחילה אינו אלא מדרבנן (שכן גזרו על משקים שזבו מהפירות שמא יבוא לסחוט בידיים, כמובא במשנה ובגמרא קמג: ובשו"ע שכ, א), אם ריסקן מערב שבת מותר להסתפק ממשקים אלו בשבת, שלא גזרו באופן זה. לדבריו זהו הדין המובא במשנה (יח.) שטוענין בקורות בית הבד ועיגולי הגת, כלומר מניחים עליהם את הקורה ובכך מרסקים אותם מע"ש, ואח"כ מותר להסתפק בשבת מהמשקים היוצאים מהם. אבל מהטור (סי' רנב) משמע שאין להקל להסתפק ממשקים שזבו אלא אם עשה להם גם דיכה מע"ש, ואינם מחוסרים אלא שחיקה בלבד. וביאר הב"י (סי' רנב) שהטור מפרש שטעינת קורות בית הבד הייתה אחרי שכבר ריסקו אותם מע"ש, ועל ידי נתינת הקורות על הזיתים או הענבים נחשבים הפירות

אסור לסחוט בידיים, אבל בב"י מוכח שרוב הפוסקים ס"ל כתוספות). וכן מובא בשו"ע (שכא, יט).

שחיקת הריפות

כתב הרמב"ם (פכ"א הי"ג) שמותר לגמור שחיקת הריפות בעץ פרור בקדירה בשבת, אחר שמורידין אותה מעל האש. בתשובה כתב הרמב"ם (מהדורת בלאו סי' שה) שנשאל על קדרה של דייסא שמשהים אותה על גבי כירה בשבת ולמחר כשמורידים אותה מעל הכירה מכניסים בה עץ הפרור ומגיסים אותה עד שנהיית סמיכה ונעשית כולה גוף אחד, והשיב:

ודאי שכל זה מותר הוא שהרי בפירוש תנינא (עדיות פ"ב מ"ו) השום והבוסר והמלילות שריסקן מבעוד יום ... וקל וחומר להריפות שכבר דכו אותם במדוכה כל צרכן ונתבשלו כל צרכן ואינן מחוסרין אלא מעט שחיקה ועירוב ונתינת מים חמין לתוך הקדרה מותר. עכ"ל.

מבואר מדבריו שכיון שנגמרו כל צרכן בשבת מותר ללושן אח"כ ללא כל שינוי, אפילו אם יטרוף בכח. וכן כתב הט"ז (סקי"ד). אבל ב"ח (סע' ח) כתב שהרמב"ם חזר בו במשנה תורה מדבריו בתשובה זו ולמעשה מחמיר שלא יטרוף בכח, כמו בחרדל, והסכים עמו המג"א וכן כתב המ"ב (סקע"ז). אבל החזון איש (סי' נח סק"ט ד"ה סימן שכא) פסק כט"ז וביאר שכשם שבישולו מפקיע אותו ממלאכת טחינה, כיון שטחינתו נוחה ואין שם מלאכה עליה, כמו כן לאו שם לישה עליה. מדבריו משמע שבמציאות שאינו מתגבל אלא נילוש ומתערב בעלמא, דנים אותו כמעשה דיבוק בלבד ומותר ללושו אפילו ללא כל שינוי.

לסיכום

לשיטת ט"ז וחזון איש (אפשר שזו אף שיטת השו"ע פמ"ג ואליה רבה גבי חרדל שלשו): אם לשו מבעוד יום לישה חלקית שעשתה אותו עבה וגושי – אין איסור לישתו אלא מדרבנן, ומותר אם ילוש בנחת. אך אם לשו כל צרכו – מותר ללושו ללא כל שינוי.

לשיטת ב"ח, מג"א ומ"ב סקע"ז (ועיין במסקנת ביה"ל ד"ה יכול לערבו גבי חרדל שלשו): אפילו אם לשו כל צרכו מע"ש, יש ללושו בנחת. וכך החמיר השמירת שבת כהלכתה (פ"ח ה"ז).

ח. מאכל שרוצה לגבלו על מנת להכשירו למאכל אחר

זר זהב סביב

אין איסור לישה מהתורה בדבר שראוי לאכילה בפני עצמו, ומותר ללושו אם עושה כמות מועטת לפי שחשוב קצת שינוי.

כן כתב ביאור הלכה (סע' יד. ד"ה שמא יבוא) וכתב שלכן נתינת המים וכן הגיבול שעושים לו אינם נחשבים לישה אלא תיקון אוכל בעלמא, לפי שדרך אכילתו בכך והרי זה כנתינת רוטב לתבשיל. באופן זה תירץ מדוע לשיטת התוספות התירו נתינת מים לקמח קלי מעט מעט.

בשמירת שבת כהלכתה (פ"ח הערה י) הביא מהגרש"ז שרצה לחדש שאפילו בדבר שלא היה מוכשר לאכילה כלל אלא שזו דרך הכנתו לאכילה מיידית, מותר ללושו בשבת, ואפילו ביותר מדברי הביה"ל הנ"ל. הסיבה לכך היא, לפי שלא אסרה התורה לאכול מאכל כשדרך אכילתו היא באופן זה. על פי זה רצה להתיר נתינת אבקה לחלב לצורך התינוק (אמנם ע"ש הלכה כג שבלאו הכי התיר הכנת מטרנה מטעם שהיא מימית ואין בזה לישה).

הנ"ל כבר כנידוכו מע"ש, ורק באופן זה מותר להסתפק ממשקים שלהם בשבת. להלכה, מדברי השו"ע (רנב, ה) משמע שמיקל כדברי הר"ן, אבל בביאור הלכה (ד"ה מתר וכן) כתב שיש להחמיר כדברי הטור, שאין להסתפק ממשקים שלהם אלא אם גם נידוכו מע"ש. וכן כתב במ"ב (שם ס"ק מג).

היתרי גיבול

ט. עירוב נוזלים בנוזלים

זר זהב סביב

יש אומרים שאין איסור לישה אלא כשלפחות אחד מהחומרים מוצק, אבל אם שני החומרים שלשים אותם נוזליים - מותר. בשל כך מותר לערב שמנת, קוטג' וכל כיוצא בזה. אולם יש המחמירים בזה.

עיין בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' עד אות יג) שמיקל. ולעומתו השמירת שבת כהלכתה (פ"ח סע' יב-טו) החמיר בזה.

י. לישה לאלתר

זר זהב סביב

הסכמת הפוסקים היא שאין היתר ללוש אף אם עושה כן על מנת לאכול לאלתר.

כן כתב המ"ב (סקס"ו) בשם המג"א (סקכ"ד). אמנם עיין בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' עה) שממנו משמע שלישה לאלתר מותרת. דבריו הובאו ברמ"א (שכא, יב) לעניין טחינה לאלתר. אולם דעת הגרש"ז (הובא בשמירת שבת כהלכתה פ"ח הערה י) היא שאף הרשב"א לא התכוון לכך, ע"ש. וצ"ע.

יא. דילול

זר זהב סביב

דילול מאכל על מנת לעשותו נוח לאכילה

מאכל שראוי לאכילה כמות שהוא וחפץ האדם להוסיף לו מים כדי לדללו ולעשותו נח יותר לאכילה, מותר לעשות כן, בין אם מדובר בבלילה עבה או בלילה רכה, ובלבד שלא יטרוף בכח.

כן כתב ביאור הלכה (סע' טו. ד"ה שיכול לערבו) בביאור ההיתר ללוש חרדל שנילוש מע"ש. אבל אם המאכל אינו ראוי לאכילה מצד עצמו בשל עוביו וקשיותו ועל ידי הוספת המים מכשירו לאכילה, אסור (פס"ת סקכ"ה).

עיין עוד בשמירת שבת כהלכתה (פ"ח הלכה יז) שמותר בשעת הצורך ליתן לימון לתוך בננה מרוסקת, ובהערה נו הביא מקצות השולחן שכיון שאין זו לישה אלא דילול, מותר.

הכנה טחינה

יש אומרים שמותר להכין טחינה, כי עירובה במים נעשה על מנת לדלל אותה ולא כדי להקשותה ולגבלה. אבל אין לערב בה שום או חומוס וכדומה, אלא אם משנה בסדר הנתינה ובאופן הבחישה. ויש אוסרים, אלא אם עושה אותה בלילה רכה ובשינוי מסדר הנתינה והבחישה.

דעת המתירים: בשו"ת אור לציון (ח"ב פל"ג אות ז), מנוחת אהבה (פ"ט הלכה יז) ובפס"ת (סקכ"ח). ופס"ת שם הדגיש שבחלקה התחתון של הטחינה אין היתר זה, שהרי בלא הוספת המים

אינה ראויה לגיבול, אלא אם יעשה בלילה רכה.

דעת המחמירים: בשמירת שבת כהלכתה (פ"ח הל"א), וביאר שאף שדעתו לדללה, בשלב הגיבול היא מתקשה ורק אחר כך נהיית דלילה שוב (והמנוחת אהבה הערה 63 תירץ שזוהי מלאכה שאינה מתקיימת[13], שהרי סופו לעשותה רכה, ועוד שהיא מלאכה שאצל"ג לפי שאין לו תועלת בבלילה העבה).

בילקו"י (הערה מד) כתב שאביו מסתפק בזה לדינא.

[הערת הגר"י אריאל: בדרך הכנתה יש שלב בו הטחינה מתעבה ויש בכך לישה. המתירים סוברים ששלב ההתקשות הוא ארעי והיא לא מתקיימת. אתם מעירים על כך שבעצם היא בת קיימא אלא שהאדם הבוחש בה מדלל אותה. ואין הדבר דומה לכתיבה באבק דרכים שהיא לא בת קיימא מחמת עצמה לכן מותרת. ויש להעיר משבת (עד:) האי מאן דשדא סיכתא לאתונא - חייב משום מבשל. פשיטא! מהו דתימא - לשרורי מנא קא מיכוין, קמ"ל: דמירפא רפי, והדר קמיט. כלומר, למרות שהריפוי היה זמני, כחלק מהתהליך ההתקשות בכ"ז חייב עליו מדין מבשל. וכן שם האי מאן דארתח כופרא - חייב משום מבשל. פשיטא! - מהו דתימא: כיון דהדר ואיקושא - אימא לא, קמ"ל. למרות שהריכוך הוא זמני בכ"ז הדבר אסור. בשני המקרים האלו המצב הזמני לא יכול להישאר כך, מצד עצמו, ובכ"ז אסור כי התהליך מיועד למצב של קיימא, שם קיימא חל עליו.

לכאורה יש לחלק בין מצב זמני הנעשה מאליו לבין אדם העושה בידיו מעשה זמני לצורך מלאכה מתקיימת. אך צ"ע מה הסברה להבחנה זו. עכ"ל.]

יב. במקום צער

זר זהב סביב

ביאור הלכה (שב, ו ד"ה או) - מותר לרחוץ במים טיט יבש שעל רגליו היחפות, ולא נחשב כגיבול, דכלאחר יד הוא, ובמקום צערא לא גזרו.

יג. במקום כבוד הבריות וכשאין לו שום תועלת מעצם הלישה

זר זהב סביב

כתב המ"ב (סקנ"ז) שמותר להשתין על טיט או לירוק על חול שאינו שלו, ואין לחשוש משום גיבול. להלכה הקלו בזה פוסקי זמננו במקום צורך, ואפילו בקרקע שלו.

המג"א (שכא סקי"ט) אסר להשתין על טיט משום גיבול, לפי שנתינת מים לתוך דבר בר גיבול אסורה לכו"ע, אבל הבית מאיר (סי' שכא) מתיר מטעם דהוה פס"ר דלא ניחא ליה. לכן התיר המ"ב (סקנ"ז) במקום הצורך להשתין ע"ג טיט שאינו שלו וה"ה שיש להתיר מטעם זה לירוק לתוך כלי שתחתיו יש חול. ובפס"ת (סקכ"ב) כתב שהפוסקים התירו אפילו בקרקע שלו מטעמים נוספים (מלבד פס"ר דלנ"ל יש לצרף שזוהי לישה בשינוי ומשום כבוד הבריות, ועוד שאף בקרקע שלו אין דרך לישה בכך, וכן טעמים נוספים). בדומה לזה כתב בחזון עובדיה (ח"ד הלכות לש הלכה ו) שהמוהל בשבת רשאי לרקוק מפיו דם המציצה לתוך כלי העפר.

13 לכאורה יש לדחות, שכן גדר 'מלאכה שאינה מתקיימת' היינו שמצד עצמה לא תתקיים, וכמו הכותב באבק דרכים וכדו' שסוף סוף תבוא הרוח ותפזר את הכתב, אבל הכא ללא מעשה האדם הרי הבלילה יכולה להתקיים ימים רבים.